

DOI: <https://doi.org/10.36719/3005-3137/9/22-30>

Zümrüd Mənsimova

AMEA-nın İctimai Elmlər Bölməsinin elmi katibi
Filologiya üzrə fəlsəfə doktoru, dosent
<https://orcid.org/0000-0002-8529-9018>
zumrudibrahimqizi@gmail.com

Aşıq Ələsgər poeziyasında təbiət motivlərinin əcdad kultu kontekstində semantikasi

Xülasə

Məqalədə Azərbaycan aşıq sənətinin ölməz nümayəndəsi olan Aşıq Ələsgərin yaradıcılığında yer tutan təbiət-dağ, su və s. ilə bağlı mövzulara diqqət ayrılmışdır. Məlum olmuşdur ki, ustad aşıq dağa ucalıq, paklıq, əzmkarlıq rəmzi, əcdad məskəni kimi baxmış və hər zaman bu yerləri uca tutmuşdur. Aşıq Ələsgərin təbiət motivli şeirlərində əsas və başlıca məqam vətən, torpaq amili olmuşdur. Bu motiv ustadın yaradıcılığında əsas xətt təşkil edir. Məqalədə göstərilir ki, Göyçə mahalı xalqımıza böyük şəxsiyyətlər bəxş etmişdir. Göyçə mahalından olan el sənətkarlarının, ustad aşıqların – Aşıq Ələsgər, Miskin Abdal, Növrəs İman və başqalarının adlarını çəkmək olar ki, onlar özlərindən sonra böyük bir məktəb qoyub getmişlər. Məqalədən məlum olur ki, Aşıq Ələsgərin təbiət şeirlərində Göyçə mahalı, bütöv Qərbi Azərbaycan təbiətinin gözəllikləri əsas yer tutur. Aşıq Ələsgər poeziyasında milli dəyər və kimlik, ata-baba yurd yerlərinə sahiblənmək və onu qorumaq məsələsində öz kəskin fikrini bildirməkdən heç vaxt çəkinməmişdir. Ustad sənətkar üçün qoynunda yaşadığı torpaq ona əcdadlarının əmanətidir. Vətən və onun təbiətini sevmək, qorumaq hər bir vətəndaşın müqəddəs borcudur. Bu Ələsgər yaradıcılığında əsas xətt kimi götürülür. Eləcə də, ustad aşığın yaradıcılığının milliliyi və xəlqiliyi ön plana çəkilmişdir. El sənətkarının aşıq yaradıcılığına gətirdiyi yeniliklər ondan sonra yaşayıb yaradan bütün ustad aşıqların yaradıcılığında bir ənənə kimi qorunur və saxlanılır. Aydın olur ki, ustad aşığın poeziyasında təbiət ünsürləri ilə canlı obraz kimi dəyişmək ənənəsi mövcud olmuşdur. Bu ənənə özündən sonra yaşayan el sənətkarların da yaradıcılığında davam və inkişaf etdirilmişdir.

Açar sözlər: Aşıq, Göyçə, vətən, əcdad kultu, təbiət motivləri

Zumrud Mansimova

Scientific secretary of the Social Sciences Division of ANAS
PhD in Philology, Associate Professor
<https://orcid.org/0000-0002-8529-9018>
zumrudibrahimqizi@gmail.com

The Semantics of Nature Motifs in Ashiq Alasgar's Poetry in the Context of the Ancestor Cult

Abstract

The article deals with the attention given to the themes related to nature; mountains, water, etc. in the works of Ashiq Alasgar, an immortal representative of Azerbaijani ashig art. It has been revealed that the master ashig regarded the mountain as a symbol of greatness, purity, and perseverance, as well as the dwelling place of ancestors, and he always held these places in the highest esteem. The main and central element is the concept of homeland and land. In Ashiq Alasgar's nature-themed poems. This motif forms the principal line in the master's creative work.

The article points out that the Goycha region has given our people many great personalities. It is possible to mention the names of folk artists and master ashigs from the Goycha region such as, Ashiq Alasgar, Miskin Abdal, Novres İman, and others, who left behind a great school of art. The

article reveals that in Ashiq Alasgar's nature-themed poems, the beauty of the Goycha region and the entire Western Azerbaijan landscape occupies a central place. In Ashiq Alasgar's poetry, national values and identity, the sense of belonging to the ancestral homeland, and the duty to protect it are expressed with great conviction. For the master artist, the land in which he lived was a sacred trust from his ancestors. To love and protect the homeland and its nature is considered a sacred duty of every citizen. This idea forms the main line in Alasgar's creative work. Likewise, the national and folk character of the master ashig's art is emphasized as a defining feature. The innovations that the folk artist introduced into ashig art have been preserved and maintained as a tradition in the works of all the master ashigs who lived and created after him. It becomes clear that in the master ashig's poetry, there existed a tradition of conversing or engaging in dialogue with elements of nature as if they were living beings. This tradition was continued and further developed in the creative works of the folk artists who came after him.

Keywords: *Ashiq, Goycha, homeland, ancestor cult, nature motifs*

Giriş

Azərbaycan aşiq sənətində təbiət motivinin özünəməxsus yeri və rolu olmuşdur. İnsanın və dünyanın yaradılışı ilə bağlı təbiət elementlərinin (su, dağ, meşə, çəmən, ağac və s.) aşiq poeziyasında yer tutması heç də təsadüfi deyildir. Burada Vətən amili xüsusi rol oynayır. Çünki torpaq, dağ, su məfhumu özü belə vətənə bağlılığı, ata-baba yurd yerini xatırladır. Bunlar bir-birilərinə möhkəm bağlıdırlar. Vətən və təbiət amili ayrı-ayrı aşıqların yaradıcılığında öz əksini tapır. Bu, daha çox Göyçə aşiq mühitinin payına düşür. Təbiət amili dedikdə yurda və torpağa sevgi yada düşür. Milli dəyər, əsrlərcə özgə əlində qalan özününkü olana sahib çıxmaq qüdrəti, yurd həsrəti, əzizlərinin itkisi, şəhid qanı ilə yoğrulmuş müqəddəs torpaq yada düşür. Bu amil özündə bir çox dəyərləri cəm edir. Bunlardan ən başlıcası əcdadların miras qoyduqları yurd yerlərinə sadıqlıqdır.

Tədqiqat

Tarix boyu Azərbaycanın qədim diyarı Göyçə mahalından olan el sənətkarları – rəssamlar, musiqiçilər, şairlər, yazıçılar – Aşiq Ələsgər, Miskin Abdal, Növrəs İman və başqalarının adlarını çəkmək olar ki, onlar özlərindən sonra böyük bir məktəb qoyub getmişlər. Göyçə mahalı xalqımıza böyük şəxsiyyətlər bəxş etmişdir. Onlardan biri də Azərbaycan ədəbiyyatında özünün ustadnamələri, müxəmməsləri, qoşmaları, təcisləri, qılıbəndləri, dodaqdəyməzləri ilə məşhurlaşmış, el arasında haqq aşığı kimi tanınmış Aşiq Ələsgər olmuşdur. Belə ki, aşiq sənəti bizim milli kimliyimizi, bizim dövlətçilik ənənələrimizi, azərbaycançılıq məfkurəmizi özündə yaşadan xalq sənətidir. Aşiq deyəndə bizim milli-mənəvi dəyərlərimiz, xalq bayramlarımız, adətlərimiz, özümüzə, tarixi kökümüzdə qayıdış və bağlılıq, Göyçə, Qərbi Azərbaycan deyəndə isə ilk öncə aşiq sənətinin beşiyi yada düşür. Bu gün göyçəlilər o müqəddəs yurd yerlərinə həsrət qalsalar da, Göyçə aşiq sənətini heç vaxt ölməyə qoymamışlar. O sənət dünən yaşadığı kimi bu gün də yaşayır və qorunub-saxlanılır. Sadəcə, sənətin məkanı dəyişib. Şəcərə daşıyıcıları eyni kökdən gəlir və artır inkişaf edir. Sazı-sözü sənədəftər edib, yaşadıb yayırlar. Deyərdim ki, Qərbi Azərbaycanı dünyaya tanımaq üçün təkəcə Aşiq Ələsgər yetər. O böyük ustad bütün dünyaya “Adım Ələsgərdir, Göyçə mahalım” deməklə bildirirdi ki, bu yer onun doğulub boya-başa çatdığı qədim Oğuz yurdu. Bu yerlər mənim ata-baba yurd yerlərimdir. Hələ öz zamanında deyilmiş bu doğru söz özünə inam, özünü təsdiq və hər şeydən öncə torpaqlarını özgələrdən qorumaq mesajı idi. Burada yer-yurd, torpaq, dövlət, Azərbaycan xalqının milli kimliyi, milli düşüncəsi, milli ideya məsələsi və s. əsas yer tutur. Folklorşünas alim Seyfəddin Rzasoy araşdırmalarının birində qeyd edir ki, “Aşiq” demək – “millət”, “xalq”, “dövlət” və “milli tarix” deməkdir. Milli kimlik tariximizin banisi Şah İsmayıl Xətai Azərbaycan dövləti və kimliyini aşığın sazı və sözü ilə qurmuşdur. O, milli dövlətçilik ideologiyasının xalqın ruhunu passionarlaşıdırən bütün dəyərlərini insanlara aşıqların və el şairlərinin sazı, sözü, nəfəsi ilə çatdırıb onları vahid milli dövlətdə birləşdirə bilmişdir (Rzasoy).

Çox maraqlıdır, Şah İsmayıl Xətai zamanında belə çox yaxşı anlamışdır ki, milli dəyəərə önəm verməklə bütün ideyalarını gerçəkləşdirmək mümkündür. Ümumiyyətlə, dağlar el sənətkarlarının, dastan qəhrəmanlarının güvənib sığındıqları məkan olmuşdur. Zaqatala aşiq mühitindən

topladığımız “Aşıq Hüseynin dastanı” buna nümunə ola bilər.

Bu baxımdan yanaşdıqda Aşıq Ələsgər poeziyasından danışarkən deyə bilərik ki, ustad aşığın yaradıcılığı təpədən-dırnağa öyüd-nəsihətdir, millidir, xəlqidir və xalqın ruhunu oxşayır. Ona görə xəlqidir ki, öz yetirmələrini doğru əmələ, ədəbli, ağıllı, kamallı olmağa dəvət edir. Bunun özündə belə millilik, xəlqillik var. Bu xü- susiyyət xalqımızın milli dəyərlər sırasındadır:

Aşıq olub diyar-diyar gəzənin
Əvvəl başda pür kamalı gərəkdir.
Oturub durmaqda ədəbin bilə
Mərifət elmində dolu gərəkdir (Aşıq Ələsgər, 2004, s. 161).

Ustad aşığın yaradıcılığında Azərbaycançılıq, vətən, torpağına bağlılıq, insan sevgisi və təbiətə vurğunluq başlıca yer tutur.

Məhz bu səbəbdəndir çox illər keçsə belə ustad sənətkarın şəxsiyyəti, yaradıcılığı yüksək dəyərləndirilmişdir. Hələ zamanında Ulu Öndər Heydər Əliyevin təşəb- büsü və bilavasitə təşkilatçılığı ilə 1972-ci ildə UNESCO-da Aşıq Ələsgərin 150 illik yubileyi keçmiş SSRİ məkanında təntənəli şəkildə qeyd olunmuşdur.

Ulu Öndər Heydər Əliyev tərəfindən sənətə və sənətkara verilən qiymət bu gün Azərbaycan Respublikasının Prezidenti, Ali Baş Komandanımız İlham Əliyev tərəfindən ləyaqətlə davam etdirilir.

“Ali Baş Komandanımızın 24 dekabr 2022-ci ildə Qərbi Azərbaycan İcması qarşısındakı çıxışı yaxşı yadımdadır. O demişdir ki, “Biz öz ata-baba yurdumuz, əc- dadlarımızın qədim diyarı olan Qərbi Azərbaycana bir gün mütləq qayıdacağıq. Bu, bizim haqqımızdır. Qərbi Azərbaycan bizim tarixi torpağımızdır, bunu bir çox tarixi sənədlər təsdiqləyir, tarixi xəritələr təsdiqləyir, bizim tariximiz təsdiqləyir” (<https://president.az/az/articles/view/58330>).

Arzulayırıq ki, bizi Kəlbəcərə, Laçına, Şuşaya aparan Zəfər yolu bir gün də Qərbi Azərbaycana, Göyçə mahalına, İrəvana aparacaq. O gün uzaqda deyil. Bir bayatıda deyildiyi kimi:

Əzizim Göyçə mənə,
Şəh düşdü göy çəmənə. Ələsgəri səslədim,
Hay verdi Göyçə mənə (4).
İnşallah, o səsi bir gün Göyçədən eşidəcəyik.

Məhərrəm Qasımlı qeyd edir ki, “Saz-söz dünyasında elə nadir və nəhəng simalar vardır ki, onları mənsub olduqları sənət sahəsinin simvolu hesab etmək ana südü kimi halal görünür. Bu sıradan Azərbaycan aşıqlığının bütün dövrlər üçün sənət pasportu olmaq haqqının əsas daşıyıcılarından biri Dədə Ələsgərdir” (<http://www.anl.az/down/meqale/medeniyyet/2016/fevral/475942.htm>).

Aşıq Ələsgər yaradıcılığında təbiət ünsürlərinə gəlincə demək olar ki, o, təbiət vurğunu olmuş, hər dağa, dərəyə bir şeir həsr etmişdir. Bu, onun vətən torpağına bağ- lılığından, sevgisindən irəli gəlmişdir. Təbiət ünsürü olan dağ bütün el sənətkarlarının poeziyasında ayrıca bir xətt kimi keçir. Bəzən haqq aşıqları dərini, sözünü dağlarla bölüşür, dara düşündə dağdan əcdad ruhlarının cəm olduğu məkan olaraq kömək diləyirlər. Buna bir çox dastanlarımızda, məsələn, “Kitabi-Dədə Qorqud”da, “Əsli və Kəram”, “Aşıq Mədət və Bəhrinazın dastanı” və s. təsadüf etmək mümkündür. Bu, təbii ki, elin adətindən irəli gəlmiş, dağa müqəddəs məkan kimi baxılmışdır. Çox zaman dağ başında tənha ağac olan məkanlar pirlərə çevrilmiş, bəzən də dağ ətəyində çeşmələr yaradılışın işarəsi kimi dəyərləndirilmişdir. Təbiət ünsürü baxımından yanaşdıqda dağ, mağara, su yaradılışı simvolizə edir. Dağ türk inanc sistemində ilkin başlanğıc olaraq təsdiq edilmişdir. “Oğuz kağan” dastanında dağın ilkin başlanğıc kimi bilinməsi Gün, Ay, Ulduz, Göy, Dəniz kimi kosmoqonik yaradılış elementləri ilə birlikdə çıxış etməsində öz əksini tapır. Bu dastana diqqət etsək görürük ki, Oğuzun evləndiyi üç qızdan biri göydən gələn şüanın, biri isə nəhəng ağacın içindən çıxır. “Basatdan atasının adının sorar olsan Qaba ağac deməsi” faktlarına təsadüf edirik ki, bunlar ağac və dağ kultunun

müqəddəs bilinməsi və kultlaşdırılması amili ilə bağlıdır. Qədim türklər üzərində yaşadıkları müqəddəs torpağa yurd, vətən adı vermiş, eyni zamanda bu müqəddəs yerlərə ata-baba, əcdad ruhlarının müqəddəs məkanı kimi baxmış, səcdə etmişlər. Professor Ramazan Qafarlı qeyd edir ki, Türkün tapınıb kultlaşdırdığı ilkin təbiət varlıqlarından biri də dağdır. “Göy Tanrısına yaxınlığına görə ulu əcdadın təsəvvüründə Dağ kultlaşdırılmış, insanları Yaradana bağlayan əsas vasitə sayılmışdır. Qədim türk inancına görə, Dünya Dağı üç qatdan ibarətdir: birinci qat, başı günəşə çatan, doqquz iqlimin kəsişdiyi ənginlikdə yerləşən Altundağdır (Qafarlı, 2015, s. 326).

Bu gün onlarla bayatıda dağların rəmz, inam və güvən, imdad yeri olmasını təsdiqləyən faktlar görürük. Bayatının “A dağlar, ulu dağlar...” ilə başlanması, ulu- larımızın dərdlərini ulu dağlarla bölüşməsi də Dünya dağına inamdan yaranmışdır: Əzizim, ulu dağlar, Çəsməli, sulu dağlar... Dağın müqəddəs və pak yer olması, gü- vənini inamı əks etdirən misralara da rast gəlirik: “Dağ aşib binə gəlləm, İmana, dinə gəlləm”, yurdunu dağdan xəbər almaq mənasında – “Aşığam, əri, dağlar, Hanı yurd yeri, dağlar”, “Çıxaydım dağ başına, Baxardım vətən sarı”. “Dağların qarı dərman, Yarama sarı dərman”, “Dağlar dağımdı mənim, Yaman çağımdı mənim”, “Halal in- sanlara dağlar yol açar”, “Dağlardı Mədətin arxa, dayağı” deməklə dərdli aşıqların dağdan imdad diləmələri, eləcə də dağa ucalıq, əzəmət mənasında baxılması, “Mən aşıq, qoşa dağlar, Verib baş-başa dağlar” ənənəsi bu gün də yaşamaqdadır. Vaxtı ilə hörmət əlaməti olaraq nənələrimizin, qız-gəlinlərimizin dağları görərkən yaşmaqlan- ması ənənəsi son dövrlərə kimi qorunub saxlanmışdır. “Kitabi-Dədə Qorqud”da buna təsadüf edirik.

V.N.Toporov yazır ki, dağın mifoloji funksiyaları fərqlidir. Dağ dünya ağacının transformasiyasının ən geniş yayılmış variantı kimi çıxış edir. Dağ daha çox dünya obrazı, kosmik quruluşun bütün əsas element və ölçülərinin inikas olduğu kainat modeli kimi qavranılır (Топоров, 1980. s. 311). Aşıqlarımızın yaradıcılığında təbiətdəki Dağın, Göyün, Günəşin, Ağacın və s. insanlaşmış obrazlarının olması təbii olaraq folklorumuzdakı əcdad düşüncəsinin yaşarılığından gəlir.

Aşıq Ələsgər yaradıcılığında təbiət gözəlliklərinin təsviri və tərənnümü mühüm yer tutur. Xüsusən, dağ, su-çəsmə, ağac ünsürünə daha çox təsadüf edirik. Ustad sə- nətkarın poeziyasında təbiət ünsürü həm də ona görə önəmli yer tutmuşdur ki, onun doğulub boya-başa çatdığı müqəddəs məkan – Göyçə mahalının Ağkilsə kəndi təpədən-dırnağa yaşıllıq və gözəllik içində olmuşdur. Onun ilk məskəni –yaylaqları, bulaq və çəsmələri yüksək bədiiylə canlandırılır. Dağı insanla vəhdətdə poetikləş- dirən Dədə Ələsgər ona canlı bir varlıq kimi müraciət edir. Bunun əsas səbəbi ustad sənətkarın dağların qoynunda göz açması, o müqəddəs yurd yerlərinə bağlı olması idisə, digər məqam dağların əcdad amili, ata-baba ruhlarının dolaşdığı məkan, tə- mizlik, ucalıq, əzəmət rəmzi kimi baxması ilə izah olunmalıdır.

Yurdu rəmzləndirən dağ türk mifoloji düşüncəsində həm də torpaq hamisi, yurdun qoruyucusudur. Qədim türklərin təsəvvürlərində sakral dəyər qazanmış dağ VI əsrə aid Çin qaynaqlarında “yer tanrısı” (ruhu) adlandırılır (Bəydilli, 2003. s. 87). Bu fakta istinad edən M.Seyidovun fikrincə, “müqəddəs başlanğıc sayılan dağ, eləcə də torpaq və xüsusilə onlarla bağlı Günəş bütün varlığın, həyatın, tanrıların, insanların, nemətlərin yaradıcısı, anası-atası kimi qəbul olunur” (Seyidov, 1989. s. 308).

Folklorşünas Məhəmməd Məmmədov qeyd edir ki, “Dağın ilkin stixiya kimi kultlaşması onun əski inamlarla, həm də səmavi inanc sistemləri ilə bağlılığını əks etdirir” (https://www.anl.az/down/meqale/ashiq_elesger/2021/29).

İnsanın, cəmiyyətin və sosial normaların kosmogenezini izah edən etnogenetik miflərin əsas məzmununa görə, ilkin əcdadların göy mənşəli olmaları həm də dağla bağlılıqlarından irəli gəlir (https://www.anl.az/down/meqale/ashiq_elesger/2021/29).

Dədə Ələsgər poeziyasında dağların hər fəslini rəngarəng boyalarla təsvir olun- duğunu görmək mümkündür.

Ustad sənətkar payız gələndə dağların çiskin və dumana bürünərək qeyzə gəlməsi, şaqqıldayıb dolu tökməsi, qış fəslində isə dağların başdan- başa “ağ xalat geyinməsi”ni də ustalıqla tərənnüm edir:

Yayın əvvəlində dönürsən xana,
Son ayda bənzərsən yetkin bostana.
Payızın zəhməri qoyur virana,
Dağıdır üstündən cəlalı, dağlar! (Aşıq Ələsgər, 1963, s. 85)

Ustad sənətkarın bu qoşmasında dağlar yalnız öz füsunkar gözəlliyi ilə deyil, həm də əzəmətli, vüqarlı, ədalətli olmasına görə də özünə bir yaradıcı ad qoyur. Bu ad əyilməzlik, ucalıq və qürur adıdır. Belə ki, yazda yoxsul da, varlı da, şah da onun qoynuna qalxsalar da, dağlar onları bir-birindən fərqləndirmir, hamısına eyni gözlə baxmaqla ədalət prinsipini qoruyur.

Qoşmada dağlar kişilik, əyilməzlik simvolu kimi nə sərdar, nə də şah qarşısında baş əyir, qürurunu sındırır:

Bahar fəsli, yaz ayları gələndə,
Yoxsulu, ərbaı, şahı, gədanı Tutmaz bir-birindən aralı dağlar.
Sərdara söz deməz, şahı baş əyməz,
Qüdrətdən səngərli, qalalı dağlar (Aşıq Ələsgər, 1963, s. 85-86).

Aşıq Ələsgər həqiqətdə mərdlik, mərdanəlik məktəbi keçmiş, bu mərdlik el sənətkarına Göyçənin suyu, təmiz ab-havası, uca dağlarının yenilməzliyi, əzaməti ilə ağsaqqallarının öyüd-nəsihətləri, mərd oğullarının dəyanəti, dədə yadigarı sazı ilə, sözü ilə keçmişdir. Eyni zamanda dağlar aşıq ədəbiyyatında mərdlik, vətənpərvərlik, ucalıq, möhkəmlik rəmzi kimi verilmişdir.

Ustad sənətkarın ruhunu dindirən başlıca amil təbiətdir. Onun poeziyasında Azərbaycanın əsrarəngiz təbiəti, dağları, bol sulu çeşmələrinin gözəlliyi boy verir.

Xəstə üçün təpəsində qar olur,
Hər cür çiçək açır lələzar olur.
Çeşməsindən abi-həyat car olur,
Dağıdır möhnəti-mələli dağlar” (Aşıq Ələsgər, 1963 s. 85-86)!

Xalq arasında yataq xəstəsi olan birinin dağ başındakı xarımış qarın dərman olması inamı vardır. Buranın qarı başqa yerlərin qarına bənzəməz, ucalardadır, ayaq dəyməz, ün yetməz yerdədir. Bu səbəbdən də xəstə üçün dərmandır. Dağın bulağı adi bulaq deyil, dirilik suyudur. “Dirilik suyu – içənləri ölməzliyə qovuşdurduğuna inanılan əfsanəvi sudur. Dirilik suyu və ümumiyyətlə, əbədi, sonsuz həyat axtarışı ilə bağlı nə qədər çox süjet olsa da, bu süjetlər əski dünya mədəniyyətlərində Bilqamı, Oğuz xan, İsgəndər Zülqərneyn və b. kimi yalnız bir neçə şəxsin adı ilə əlaqələndirilib” (Bəydilli, 2003 s. 105).

Digər qoşmasında bir çox tarixi prosesləri xatırlayır:

Gözəllər çeşməndən götürmür abı,
Dad verə dəhanda Kövsər şərabi.
Xaçpərəstlə düşdü Bund inqilabı,
Onunçün bağlandı yolların, dağlar (Aşıq Ələsgər, 1963 s. 85-86).

Burada ustad sənətkar tarix boyu ermənilərin xalqımıza olan fitnəkar niy- yətlərini hədəf alır. Əslində, Qərbi Azərbaycanda ustadın ana yurdu olan Göyçədə milli zəmində baş vermiş erməni vəhşətinə işarə edir. Ustad sənətkar ermənilərin xislətinə yaxşı bələd olmuş, onların törətdikləri gizlin və çirkin əməlləri dağlara nəql edirmiş kimi onları obraz kimi canlandırmışdır. Ustad sənətkar yaxşı bilirdi ki, əcdad məkanı olan dağlara söylədikləri boşa getməz. Çünkü dağın da bir ahı var ki, bu ah gec-tezi düşməyə qənim olar. Təbiət ünsürləri ilə canlı obraz kimi dəyişmək ənə- nəsini ustad sənətkarın “Kötük”lə dəyişməsində də görürük. Bu cəhət özündən sonra yaşayıb-yaradan Azərbaycan

aşıqlarının yaradıcılığında da bir iz qoymuşdur. Belə ki Aşıq Ələsgərdən fərqli olaraq Zaqatala aşıq mühitinin ustad sənətkarı Aşıq Mədət “tale”, “bəxt” kimi simvolik obrazlarla canlı obraz kimi deyir. Bu artıq həmin mü- hitdə bir ənənəyə çevrilmişdir.

Dağ folklor düşüncəsində yenilməzlik, güc-qüvvət rəmzidir, çeşmə, su dirilik rəmzidir. R.Qafarlı göstərir ki, türkün tapındığı ilkin təbiət varlıqlarından biri dağdır. Göy Tanrısına yaxınlığına görə ulu əcdadın təsəvvüründə dağ kultlaşdırılmış, insan- ları yaradana bağlayan əsas vasitə sayılmışdır. Çünki dağ ucalıqdır, qoruyucudur, ha- midir. Dağ uğurdur, yurdun dayağıdır. Dağ ən böyük hədiyyələrdən biridir. Oğuz qəhrəmanının cəsurluğu, igidliyi dağ kultunda canlandırılır (Qafarlı, 2013. s. 3-7).

“Kitabi-Dədə Qorqud” dastanında Dədə Qorqud tərəfindən dağlara, ağaca alqışlar deyilir:

Yarlu qara tağların yıqılmasun!

Kölgəlicə qaba ağacın kəsilməsün (Hacıyev, 2019. s. 102).

Çünki oğuz elinin bilicisi, müdrik el ağsaqqalı gözəl anlayır ki, dağlar, ağaclar, çaylar, sular həyat mənbəyidir, gələcək nəslin xoşbəxt yaşayışı, rifahı vətən torpağını gözəlləşdirən bu yerlərin mövcudluğundan, onların yadelli işğalçılardan qorunmasından asılıdır. Diqqət etsək görürük ki, Oğuz türklərinin savaşları da, iqamətgahları da dağ başı yaxud dağ ətəyi yerlər olmuşdur. Oğuz Xaqanın, Qazan xanın özünün belə həyatında dağ amili xüsusi önəm kəsb etmişdir.

Yuxarıda qeyd etdiyimiz kimi, burada Dağ – vüqar, ləyaqət (ərdəmlik) rəmzi- dir. Yazın gəlişi və təbiətin yenidən doğuluşuyla, oyanışı ilə dağların əzəməti, böyüklüyü, ucalığı yenidən boy verir. Dağlar həmişə əzəmətlidir, yenilməzdir. Dağlar əcdad ruhunun daşıyıcısıdır. Elə buna görə də Aşıq Ələsgərin dediyi kimi nə varlığını, nə yoxsulu, nə şahı bir-birindən ayırmır. Bunu biz bütün el sənətkarlarının yaradıcılı- ğında görə bilirik. Oğuznamələrə diqqət etsək görürük ki, dağlar Oğuz igidlərinin məskən seçdiyi müqəddəs yerlərdəndir.

B.Ögöl yazır ki, oğuz türkləri daş-dağ ruhundan güc almalarına dərin inam bəsləmələrinə görə dağları bir torpaq, daş yığını kimi deyil, hisslər və duyğularla yoğrulmuş, insanlaşmış varlıq kimi düşünmüşlər (Ögel, 1989 s. 424).

Hətta xalqımızın dağa, ağaca inamı nəticəsidir, övladlarına Altay, Dağbəy, Dağbəyi, Dağxan, Qafqaz, Qoşqar, Himalay, Elbrus və s. adlarını qoymuşlar. Hələ keçən əsrin əvvəllərində (1905-ci ildə) Qafqazda, o cümlədən Azərbay- canda erməni fitnəkarlarının azərbaycanlılara qarşı soyqırım siyasəti həyata keçir- məsi, qırğınlar törətməsi, günahsız insanları qırması, yurd-yuvalarını viran qoyması ustad sənətkarın narahatlığına və zamanədən acı-acı şikayətlənməsinə səbəb olur. Dədə Ələsgər oğuzların əsas tapınaq, istək diləmə, etiraz və qarğış yeri, xilaskarı olan dağlara canlı varlıq kimi baxır, dağı danışdırmağa, hadisələrin səbəbini öyrənməyə çalışır. Dağları insanla bir vəhdətdə götürən ustad sənətkarın kədəri ictimai mahiyyət daşıyır.

Qoyub getdiyi dağları yetim kimi boynu bükük, pərişan görəndə Dədə Ələsgər keçirdiyi xoş günləri xatırlayır:

Hanı mən gördüyüm qurğu busatlar?!

Dərdməndlər görsə, tez bağı çatlar;

Mələşmir sürülər, kişnəmir atlar,

Niyə pərişandı halların, dağlar?

Hanı bu yaylaqda yaylayan ellər?!

Görəndə gözümdən car oldu sellər...

Seyr etmir köysündə türfə gözəllər.

Sançılmır buxağa güllərin, dağlar! (Aşıq Ələsgər, 1963. s. 87)

Aşıqlar müqəddəs bildikləri dağlara müraciət edilərkən həmişə dağı uca tutmuş, kədər nisgillərini onlarla bölüşmüşlər. Sanki bununla yüngüllük tapacaqlarına inanmışlar. Ağdabanlı Qurbanın bir şeirində bu çox aşkar görünür:

Əzəl xilqətimiz torpaqdan, sudan,
Sən bizə atasan, anasan, dağlar.
Pərvəriş verirsən mədhi-zəmində,
Gah da məhv edirsən, fənasan, dağlar (https://az.wikisource.org/wiki/Da%C4%9Flar_).

Oğuzlar üçün dağların ucalıq etalonuna çevrilməsi onun hami funksiyası ilə birbaşa bağlıdır. Sakral sferaya daxil olan dağların canlı insan kimi danışa bilməsi, hərəkəti, dalışqanlılığı, insan kimi uğura və bədbəxtliyə düşər olması ana kitabımız “Dədə Qorqud” eposunda mifik səciyyədə verilir. Eposda oğuzların dağı danışdır- mağa cəhd göstərməsi, yaxud həsrəti çəkilən üçün dağa çıxmaları mifik mənə qatı ilə bağlıdır. Dastanın üçüncü boyunda Beyrəyin Banuçiçəyə “Beyrək gedəli Bam-bam dəpə başına çıxdınmı, qız?!” deməsi də dağ-ayrılıq, dağ-intizar motivlərindən gəlmədir (Kitabi Dədə Qorqud, 2004. s.74). Oğuzların dağdan və onun ruhundan güc almaları Dədə Qorqudun alqış kimi dediyi “Qarlı qara tağların yıqılmasun!” ifadəsində öz təsdiqini tapır (Kitabi Dədə Qorqud, 2004. s. 34-109). Oğuz igidlərinin şad və dar günlərində qonşu obaları xəbərdar etmək üçün dağ başında tonqal qalamaq adətləri də olmuşdur. Bu adət bu gün də bir çox rayonlarda qorunub-saxlanmışdır. “Yurdun rəmzi işarəsi olan Dağ ruhunun dağı tərk etməsi – dağın yıxılmasıdır, dağın yıxılması isə dağ ruhunun öz dağ bədənindən qopmasıdır” (Əlizadə, 2008, s. 32-33).

Ümumiyyətlə, Aşıq Ələsgərin bütün yaradıcılığında vətən və torpaq sevgisi, vətənə layiqli övlad olmaq, onu qorumaq arzusu qırmızı bir xətt kimi keçir. Bu gün həmin torpaqlar erməni daşnaklarının tapdığı altındadır. Fikrimizcə, ölkə rəhbərliyi tərəfindən Aşıq Ələsgərin 200 illik yubileyinin qeyd edilməsi haqqında sərəncamın verilməsi bizim həm də yaddaşlara köçən ulu Göyçəyə, Dədə Ələsgər yurduna qayıtmağımızı rəmzləndirir və bizdə həmin Oğuz torpaqlarına yenidən qayıtmaq ümidini artırır.

Aşıq Ələsgər yaradılışın əsasında duran dirilik suyuna, çeşməyə, ağaca böyük önəm vermiş, “Çərşənbə günündə çeşmə başında, gözüm bir alagöz xanıma düşdü”, - deməklə məhz müqəddəs gündə çeşmə başında aşıq olduğuna işarət edirdi.

Abi-Həyatın mövcudluğu Dağa görədir. Dağısız onun xilasçı kəraməti mümkün deyil. Mifoloji düşüncənin məntiqi bizə bunu deyir. Dağ da, çeşmə də, ağac kölgəsi də dərddə dərman ünvanıdır, dərddə dağıdıb yox edəndir, çünki ümid məkanıdır... Dağ ilkin mifoloji düşüncədə kosmoqonik yaradılış başlanğıcı olmuşdur. Röv- şən Əlizadə bildirir ki, “Dağ kultunu təmsil edən obrazların araşdırılması göstərdi ki, dağ obrazı animistik görüşlərlə birləşmiş və folklorumuzda dağ ruhunun müxtəlif obrazları yaranmışdır. Bu cəhətdən dağ ruhunu cansız predmetlərdə, digər tərəfdən təbiətin canlı varlıqlarında, o cümlədən insanda təcəssüm olunmuş statuslarda aşkar- lamaq mümkündür” (Əlizadə, 2008. s. 49). Aşıq Ələsgərin yaradıcılığında təbiətin, ayrıca olaraq Dağın ağılda, düşüncədə insanlaşmış obrazının vəsfi diqqəti çəkir. Dağ insan kimi öyülür, sevilir, yurdun qo- ruyuculuq simvolu, halal, mərd, yenilməz ünvanı kimi təqdim edilir. Bütün bunlar tə- bii ki, əcdad məskəni olan dağların müqəddəs və yenilməz amil olması ilə əla- qədardır.

Diqqət etsək biz əksər dastanlarımızda belə dağla, çeşməni, ağacı bir arada görürük.

Məğrurluq eləyib ustadam deyən,
O hansı ağacdı, tağı yeddidi?
O ağacda bir quş yuva salıbdı,
Çarpaz sinəsinin dağı yeddidi? (Əlizadə, 2008)

Dağ ətəyindəki bulağın yanında ucalan ağacın kölgəsində buta verilməsi faktı çox dastanlarımızda təsadüf edilir. Regional dastanlardan olan “Aşıq Mədət və Bəh- rinazın dastanı”da Aşıq Mədət gər ağacının altında yatır qalır və yuxusunda Xızır Nəbi ona Bəhrinazı buta verir. Göründüyü kimi,

burada da Xızır qəhrəmanın yolunu itirdiyi bir məqamda yuxu motivi ilə qarşısına çıxaraq gerçək hədəfini işarət edir. “Aşıq ədəbiyyatında Qırxların, Övliyaların, Xızır Nəbinin adları tez-tez çəkilir. On- lara sonsuz sevgi, hörmət hissi duyulur, yaman gündə həmişə onlardan kömək umulur (Mənsimova, 2021. s. 493).

Maraqlı məqam odur ki, əcdad kultu nümayəndələri dağ dətəyində, ağacın kölgəsində və çeşmə kənarında dastan qəhrəmanlarına butasını verir və mətləbinə çatdırırlar. Bu baxımdan aşıq yaradıcılığında da bəzən bu müqəddəs ünsürlərin adlarının qoşa çəkilməyi boşuna olmamışdır. Bunun başlıca səbəbi vətən, müqəddəs torpaq, yurd yeri milli və mifik dəyər amilidir.

Aşıq Ələsgərin Vətən təbiətinin gözəlliklərindən bəhs edən məşhur şeirlərindən biri də “Yaylaq” qoşmasıdır. Qoşmanın ilk bəndində təbiətin gözəl bir guşəsi olan yaylağın çal-çağır dövrünü görən aşığın ruhunun təzələnməsindən, qəlbini bürüyən sevinc hissələrindən danışılır:

Könlüm qaranquş tək uçub qoynuna,
Gəzir hər yamacı, hər yanı, yaylaq!
Ruhum təzələnir, məst olur ürək,
Görəndə bu çağ, bu halı, yaylaq!

Gözəllər seyrangahısan,
Görüm səni var ol, yaylaq!
Açılsın gülün, nərgizin,
Təzə mürgüzar ol, yaylaq! (Aşıq Ələsgər, 2004 s. 161).

Və yaxud:

Axşam-sabah, çeşmə, sənin başına
Bilirsənmi, necə canlar dolanır?!
Büllur buxaq, lalə yanaq, ay qabaq,
Şahmar zülfü pərişanlar dolanır (Aşıq Ələsgər, 2004 s. 161).

Bu qoşmada ustad aşıq bulağa bir canlı obraz kimi xitab edərək sanki onunla söhbət edir. Burada da təbiət və insan gözəlliyi vəhdətdə götürülür ki, bu da Ələsgər şeirinin qüdrətini daha da artırır. Aşıq Ələsgər tədqiqatçıları onu bütöv bir xalqın akademiyası adlandırmaqda haqlıdırlar.

Vətən təbiətinin gözəllikləri mövzusunda olan bu şeirdə Qarabağı alqışlayan, onun Xaçın və Qarqar kimi çaylarının adını çəkən aşıq Göyçə və Muğanın da təbii mənzərələrindən söz açır:

Var olsun Qarabağ, əcəb səfadi,
Başa Xaçın axar, ayağa Qarqar.
Göyçə qar əlindən zara gəlibdi,
Muğan həsrət çəkər: a yağa qar, qar... (Aşıq Ələsgər, 2004. s. 89).

Nəticə

Məlum oldu ki, Aşıq Ələsgər poeziyasında din, ürfan, məhəbbətin olduğu qədər təbiətin, dağın, çeşmənin də yeri var. Aşıq Ələsgər dağa, suya, torpağa paklıq, müqəddəslik ata-baba, yurd yeri, əcdad məskəni bilərək dəyər vermiş, onu hər zaman üstün tutmuşdur. Ustad sənətkarın yaradıcılığında diqqət çəkən amillərdən başlıcası təbiət ünsürləri və dağla dərd bölüşmək, bununla yüngülləşmək, dərdlərinə təsəlli tapmaq, dağla canlı obraz kimi deyişməkdir. Bunu özündən sonra yaşayıb-yaradan sənətkarların yaradıcılığında da bir xətt kimi keçir. Millət vəkili Q.Paşayevanın çıxışlarında kəlame çevrilmiş, yerində deyilmiş bir sözü var idi. Aşığı sevməyən ya bizdən deyil, bizdəndirsə də belə min təəssüflər olsun ona. Özü də o sənətkar Aşıq Ələsgər kimi haqq aşığı ola.

İnanıram ki, Ali Baş Komandanımızın dediği kimi, biz bir gün mütləq o Dədə Ələsgərin diyarına, müqəddəs yurd yerlərimizə qayıdacağıq. Bu gün Qarabağa qayıdışımız gün gələcək Göyçəyə, Vediyə, Ağbabaya, Şişqayaya da olacaq, o torpaqlarda tavar sazlar dinəcək, yeni-yeni zəfər dastanları söylənəcək. O yurd yerlərində – ata-baba ruhlarının dolaşdığı Göyçə, Şişqaya dağlarında sazlı-sözlü gecələr keçirəcəyik. Bax o zaman İrəvanımız, Göyçəmiz, Basarkeçərimiz, Zəngəzurumuz – Bütöv Azərbaycanımız sevinci içində olacaq. İnşallah, o gün uzaqda deyil.

Ədəbiyyat

1. Rzasoy, S. (n.d.). Qərbi Azərbaycanda aşiq yaradıcılığı: Milli yaddaş və tarix. <https://manera.az/index.php?newsid=16576>
2. Aşiq Ələsgər. (2004). *Əsərləri*. Şərq-Qərb.
3. President of the Republic of Azerbaijan. (n.d.). <https://president.az/az/articles/view/58330>
4. Mənbəyi göstərilməyən nümunələr şəxsi arxivimizdədir. (n.d.).
5. *Mədəniyyət* jurnalı məqaləsi. (2016). <http://www.anl.az/down/meqale/medeniyyet/2016/fevral/475942.htm>
6. Qafarlı, R. (2015). *Mifologiya* (6 cildə, Cild 1: Mifogenezi: rekonstruksiya, struktur, poetika). Elm və Təhsil.
7. Toporov, V. N. (1980). Gora. In *Mify narodov mira* (Vol. 1, p. 311). Sovetskaya entsiklopediya.
8. Bəydili, C. (2003). *Türk mifoloji sözlüyü*. Elm.
9. Seyidov, M. (1989). *Azərbaycan xalqının soy-kökünü düşünərkən*. Yazıçı.
10. *Aşiq Ələsgər haqqında məqalə*. (2021).
11. Aşiq Ələsgər. (1963). *Aşiq Ələsgər* (Ə. Axundov & M. H. Təhmasib, tərtibçilər). Azərbaycan SSR EA Nəşriyyatı.
12. Qafarlı, R. (2013). Ön söz. In Ə. Tanrıverdi, “*Dədə Qorqud kitabı*”nda dağ kultu. Elm və Təhsil.
13. Hacıyev (Şirvanelli), A. X. (2019). “*Dədə Qorqud kitabı*”nın şərhli oxunuşu (II kitab: 1 və 2-ci boylar üzrə). Elm və Təhsil.
14. Ögel, B. (1989). *Türk mitolojisi: Kaynakları ve açıklamaları ile destanlar* (Cild 1). Türk Tarih Kurumu Basımevi.
15. Dağlar (qoşma, Ağdabənli Qurban). (n.d.). [https://az.wikisource.org/wiki/Da%C4%9Flar_\(qo%C5%9Fma,_A%C4%9Fdab%C9%99nli_Qurban\)](https://az.wikisource.org/wiki/Da%C4%9Flar_(qo%C5%9Fma,_A%C4%9Fdab%C9%99nli_Qurban))
16. *Kitabi-Dədə Qorqud: Əsil və sadələşdirilmiş mətnlər*. (2004). Öndər Nəşriyyat.
17. Əlizadə, R. (2008). *Azərbaycan folklorunda təbiət kultları*. Nurlan.
18. Qıfılənd. (n.d.). <https://az.wikipedia.org/wiki/Q%C4%B1f%C4%B1b%C9%99nd>
19. Mənsimova, Z. (2021). Azərbaycan aşiq sənətində əcdad və şəcərə münasibətləri (şimal bölgəsi aşıqlarının yaradıcılığı əsasında). In *Aşiq Ələsgər: sazın sehri və sözün şöhrəti. Beynəlxalq elmi konfransın materialları*. Elm və Təhsil.

Daxil oldu: 20.10.2025

Qəbul edildi: 05.12.2025